

HÉTHELYI LÁSZLÓ–JUHÁSZ GÁBOR

Jogállami megpróbáltatások: egyetemi oktatók a munkaügyi bíróság előtt

Az alábbiakban két különböző tudományterülettel foglalkozó egyetemi oktató vizsgálja a jogállam működésének sajátos magyarországi döccenőit az 1995-ös gazdasági megszorító intézkedések nyomán keletkezett munkaügyi perek példáján. Hansúlyozni szeretnénk, hogy a szerzők tudományos objektivitása – már amennyiben létezik ilyen – erősen megkérdőjelezhető: egyiküket személyesen is érintették a Bokros-csomag felsőoktatási létszámleépítést előíró rendelkezései és csak hosszú munkajogi küzdelem után tudta visszaszerezni állását, másikuk több tanulmányában is bírálta a gazdasági stabilizációs törvény szociálpolitikai tárgyú rendelkezéseit. Azt is előre kell bocsátanunk, hogy nem folytathattunk átfogó vizsgálatot a munkaügyi jogvitákban eljáró bíróságok tevékenységéről, így megállapításaink vélhetően nem jellemzik a munkaügyi bírászkodás egészét. Úgy gondoljuk azonban, hogy az itt ismertetett esetek olyan problémákra hívják fel a figyelmet, amelyek aggodalommal tölthetik el egy fiatal jogállam perlekedni kényszerülő polgárait.

A félelmek oka a jogállami elvek érvényesülése felett örökös szerven kiszámíthatatlan működése. Miközben elfogadjuk, hogy a társadalmi átalakulás folyamata megköveteli a jogrendszer rugalmassá tételét és akár egyes jogszabályok alkalmazásának felfüggesztését, a jogbiztonság és a jog iránti tisztelet megőrzéséhez bizonyos normák feltétlen és következetes érvényesítését mégis elengedhetetlennek tartjuk. Meggyőződésünket hadd illusztráljuk először egy jogon kívüli példával. Vajon mit gondolnának annak szava-hihetőségéről, aki az állítja, hogy a nekünk adott ládába kizárólag kék golyókat tett, ám a ládából néhány golyót véletlenszerűen kiemelve azt tapasztaljuk, hogy a kivett golyók közül több is hófehér? Hasonlóképpen alapos okkal rendülne meg az igazságszolgáltatás működésébe vetett bizalmunk is, azt tapasztalva, hogy a bíróságok olyan ügyekben kezdenek eltekinteni az általánosan alkalmazott szabályok alkalmazásától, amelyek lényegileg nem különböznek a korábbiaktól.

Ebben a tanulmányban nem tudjuk a jog természetéről vagy kialakulásáról szóló elméleteket megvitatni. Szükségesnek tartjuk azonban tisztázni, hogy mit gondolunk az alkotmányos demokrácia jogrendszeréről. Az alkotmányos demokrácia lényegét abban látjuk, hogy az állampolgár nem kiszolgáltatottja a hatalomnak: a társadalom működését nem egy hatalmi központ szándékai, hanem az állampolgárok akaratát kifejező és a hozzájárulásukon alapuló tör-

vények szabályozzák. Az alkotmányos demokrácia ebben a kontextusban a (nép)hatalom gyakorlásának önkorlátozó módját jelenti, amiben a politikai közösség tagjai arra vállalnak kötelezettséget, hogy nem tehetnek olyasmit, ami az alkotmány betűjével vagy szellemével ellentétes.¹ Nem rendelkezik az alkotmányos demokrácia megkülönböztető jegyeivel az a társadalom, ahol ezeket az alapelveket megsértik.

Egy társadalom pusztán attól, hogy a törvényeket demokratikus úton létrehozott testületek alkotják, még nem lesz demokratikus – ahhoz az kell, hogy azokat demokratikus módon is alkalmazzák. Mit értünk ezen? Először is azt, hogy egy közösség nem működhet általánosan elfogadott, mindenki számára kötelező normák nélkül. Ezek a normák igen sokfélék lehetnek. Szabályozzák többek között a nyelvhasználatot, a formailag helyes gondolkodást, a helyes következtetést – és, végső soron, magát a társadalmi együttélést. Platón egyik híres dialógusában, a Phaidónban azt írja, hogy még vita közben is követni kell egy rendszert és nem összezevissza ugrálni, ahogyan azt a gyakorlatlan vitázók teszik. A nyelvnek, az érvelésnek és a következtetéseknek, a társadalmilag elfogadott viselkedésnek minden civilizációban megvannak a maga szabályai. A teljes anarchia csak úgy kerülhető el, ha a társadalom tagjai betartják ezeket a szabályokat. E szabályok egy részét jogi normák írják elő, melyek tételezése korántsem lehet önkényes: megfogalmazásuk és végrehajtásuk során nem tekinthetünk el más szabályok (a nyelvhasználat és a logika szabályainak) alkalmazásától. A bíróságoknak különösképpen ügyelniük kell arra, hogy ne szegjék meg e közösségileg elfogadott megállapodások egyikét sem. Ez következik ugyanis abból a gyakorlati megfontolásból, hogy nem várható el a polgároktól a szabályok tisztelete, ha azok nem érthetőek, vagy ha a betartásukra hivatott szervek maguk mutatnak példát az általános szabályok megkerülésére.

Szólnunk kell egy másik fontos kritériumról is. Ehhez megint vissza kell kanyarodnunk Platónhoz és egy általa részletesen és nagy figyelemmel tárgyalt problémához. Platón egyik leghíresebb művében, a Theaitétoszban azt a problémát vizsgálja, hogy mi a tudás. Ezzel kapcsolatban felvetődik és a műben központi szerepet kap az a kérdés, hogy mi az igazság. Vajon a kijelentéseket akkor tekintjük-e igaznak – ahogyan ezt a szofista filozófia állítja –, ha azok számunkra egy hasznos, sikeres stratégiát írnak le, vagy pedig akkor-e – mint ahogyan ezt később Arisztotelész megfogalmazta –, ha a valóság eseményeit tényszerűen rögzítik?

Az első vélemény egy olyan filozófiai világgépet tükröz, amely szerint nincsenek tények, nincsenek objektív igazságok és még ha lennének is, akkor sem tudnánk ezeket megfogalmazni. Így az igaz, ami célszerű. Platón fent említett művének jelentős részét ezen nézet megcáfolásának szentelte. Számos igen mély és szellemes érvet dolgozott ki ezen filozófia megcáfolására. Ezek többnyire elméleti és logikai jellegűek. Könnyen belátható ugyanakkor, hogy a szofista igazságelmélet, illetve a mögötte meghúzódó filozófiai világgép több politikai és társadalmi problémát is felvet, mivel lehetetlenné

¹ Adott esetben az alkotmány a demokratikus akaratnyilvánítást is korlátozhatja: hiába fejeznék ki a polgárok jelentős része a halálbüntetés visszaállítását követelő véleményét, ha e büntetés alkalmazását az alkotmány tiltja.

teszi, hogy egy társadalom a törvényeket és jogszabályokat tisztelve és betartva működjön. Ahhoz, hogy ez ne így legyen, az szükséges, hogy a törvényeknek jól körülhatárolt jelentésük legyen, továbbá, hogy a tények és nem stratégiai, illetve célszerűségi megfontolások alapján döntsük el, hogy egyes cselekedetek megszegik-e a törvényt vagy sem.

További problémát okoz persze az, hogy a jog önmagában alkalmatlan az objektív igazság körülírására. E hiányosságait úgy igyekszik leküzdeni, hogy a bizonyítékok számbavételével, illetve vélelmek felállításával maga kreál bizonyosságokat, amelyeket azután az ellenkező bizonyításig megkérdőjelezhetetlen igazságként fogadtat el. Az igazság jogi tételezésének az alapja az, hogy a jogalkotó elfogadja, miszerint vannak tények, azok megismerhetőek és nyelvünkben megfogalmazhatóak. A jogalkotás és a jogalkalmazás további előfeltétele, hogy a szavaknak jól körülhatárolt jelentésük legyen és hogy használatuk bizonyos állandósággal rendelkezzen. Ellenkező esetben a törvények jelentéssel nem bíró, üres szóhalmazok, ilyenkor nem beszélhetnénk jogkövető vagy jogellenes magatartásról. Tetszőleges cselekedetet tekinthetnénk törvényesnek és törvénytelennek, hiszen a „törvényes” és „törvénytelen” szavaknak és maguknak a törvényeknek sincs jól körülhatárolható jelentésük és így semmiféle kritérium nem áll rendelkezésünkre a cselekedetek megítélésében.² Nyilvánvaló az is, hogy ha a jogszabályoknak nincs egy világos, mindenki számára kötelező értelmezése, akkor értelmetlen jogkövető és azt megszegő magatartásról beszélni. Ekkor az állampolgár a hatalom kiszolgáltatottja lesz és a társadalmat nem a törvények, hanem a politikai hatalom önkénye szabályozza. A jogállami átalakulás folyamatában ez azért különösen veszélyes, mert erősen él még az a mentalitás, hogy tény az, amit a hatalom annak deklarál, valamint az, hogy a szavak jelentését a hatalom – politikai céljai érdekében – tetszőlegesen megváltoztathatja.³

A társadalom működését, az egyén viselkedését nagy részben a szokások, beidegződések irányítják. Magyarországon, ahol hiányoznak a demokratikus hagyományok, nagy a veszélye, hogy a múltbeli minták és szokások alapján a jog a politikai hatalom eszköze maradhat. Ezért különösen fontos, hogy az igazságszolgáltatási szervek ne hagyassák figyelmen kívül a tényeket, ne változtathassák meg önkényesen bizonyos szavak jelentését, és ne vehessék semmibe a logika és a nyelvhasználat szabályait. Természetesen nem könnyű megszabadulni a diktatorikus jogalkalmazás hagyományaitól. Az elmúlt ötven évben Magyarországon és az egész térségben kialakult egy olyan nyelvhasználat, ami nem információk közlését, hanem sokkal inkább a manipuláció céljait szolgálta. Erősen tért hódított a tények és az igazságok hiányát hirdető, már Platón által is bírált nézet, ami csak a jól vagy a kevésbé jól működő stratégiák közti különböztetés légiogosultságát ismerte el. E torz

² „Legvadabb” időszaikban ez jellemezte a kommunista „igazságszolgáltatási” rendszert. Erről Škvorecký egy regényhőse így beszél:

„Ez pontosan ugyanaz, mint nálunk az osztályszármazás... Ha éppen az kell, minden rendes és tehetséges embert ki lehet nyírni azzal, hogy burzsoá családból származik. Ha pedig az kell, hát minden gaunert tisztára lehet mosni azzal, hogy a munkás apuci piált és ezért munkanélküli volt.” Josef Škvorecký: Az emberi lélek mérnöke. Kalligram: Pozsony, 1998.

³ Azt, hogy a közgondolkodás e veszélyt a rendszerváltás nyolcadik évében is létezőnek tekinti, ékesen igazolja a napjainkban a „polgár” kifejezés használata körül kibontakozott vita.

nyelvhasználat és a jogállami értékek leszivárgásának kezdetleges foka együttesen azt eredményezhetik, hogy a bíróságok a társadalmi kontroll hiányában – paradox módon – a demokráciát veszélyeztető jelleggel folytathatják le eljárásaikat. Véleményünk szerint ugyanis ide vezethet az, ha a bíróságok nemcsak a többi hatalmi ág befolyásától, hanem a nyelvhasználat és a gondolkodás közösségileg elfogadott szabályaitól is függetlenítik magukat. Ha ugyanis a függetlenség jegyében a legabszurdabb ítéletek is meghozhatók lesznek, akkor akár az is elképzelhető, hogy a bíróságok jogértelmezési szabadságukat adott körülmények között a hatalmi akarat feltétlen kiszolgáltatására kezdik használni. A bíróságoknak tehát más hatalmi ágak befolyásától, és nem a nyelv, illetve a logika szabályaitól kell függetlennek lenniük.

A veszély valódiságát mutatja az a jogászai körökben meglehetősen elterjedtnek tűnő meggyőződés,⁴ hogy a jog és az igazságszolgáltatás a köznapitól eltérő logika alapján működik. Ha ez valóban így lenne, abból arra következtethetnénk, hogy a bíróságok munkájuk során nincsenek alávetve a logika általános szabályainak. Néhány szót ezért feltétlenül szólnunk kell erről a nézetéről. Először is nem egészen világos, mit kell azon értenünk, hogy a jog logikája más tudományterületektől eltérő, azokhoz képest valamiféle speciális tartalommal bír. Ha a logika – többek között – a helyes következtetés szabályait fogalmazza meg, akkor a fenti kijelentésből az következik, hogy a bíróságok nyíltan és szándékosan helytelenül következtetnek? S egyáltalán, mi ez a másfajta logika? Ki és mikor fogalmazta meg ennek alapvető definícióit és szabályait? S miért éppen a jogászok logikája más, miért nem az orvosoké vagy egyetemi oktatóké? De illusztráljuk az állítás abszurditását egy példával! Tegyük fel, hogy egy szakdolgozó diák egy logikátlan és zavaros diplomamunkát ad be vezető tanárának. A tanár elolvassa a dolgozatot, s közli negatív véleményét, amely szerint a munka zavaros és értelmetlen. Vajon mit gondoljunk a diák azon védekezéséről, hogy ő csak egy másik logika alapján és más nyelvhasználati szabályok szerint fogalmazta meg a mondandóját? A logika és nyelvhasználat szabályainak lényegéhez tartozik, hogy azok közösségiek, vagyis az adott közösség tagjai által általánosan elfogadottaknak kell lenniük. A logika, a nyelv, a törvény lényegéből következik, hogy értelmetlen privát nyelvről, privát logikáról, privát törvényről beszélni. Nyilvánvaló, hogy esetünkben sem a formális logika szabályainak megmásításáról, hanem eltérő szemléletmód alkalmazásáról van szó. A jogászai gondolkodás nem a különböző cselekedetek közti összefüggéseket látja másként, csak a valóság más eseményeit tekinti szakmai szempontból lényegesnek – *jogilag relevánsnak* –, mint más professziók képviselői. Problémát okozhat ugyanakkor, ha a szakkifejezések jelentéstartalma nagymértékben eltér a fogalmak köznyelvi jelentésétől. Be kell látnunk, hogy a jogászai profeszió esetében bizonyos mértékig ez a helyzet, ám a jogállamiság elve megköveteli, hogy e speciális jelentéstartalmak a polgárok számára is megismerhetők legyenek. Ezt a jog a kifejezések jogszabályon belüli definiálásával oldja meg.

A felsőoktatási létszámleépítésekkel kapcsolatos munkaügyi bírósági el-

⁴ Lásd pl.: Kovács László: Az igazságszolgáltatás logikája más. *Magyar Jog*, 1997. február.

járások során az itt felvetettek közül több problémával is szembesültünk. A továbbiakban néhány ítélet példáján azt vizsgáljuk, hogy egy feszült politikai légkörben milyen fenyegetést jelenthet egy, a fejlődésnek kezdeti szakaszában járó jogállamra az, ha a bíróságok a jogi fogalomhasználat különlegeségét hirdető szemlélet jegyében bármikor függetleníthetik magukat a nyelvhasználat és a gondolkodás társadalmilag általánosan elfogadott szabályaitól.

Az előzmények: a Bokros-csomag mint az egyetemi autonómia próbája

Mint ismeretes, a sokkterápiát a magyar társadalomra kényszerítő Bokros-csomag intézkedései a felsőoktatásban dolgozókat sem hagyták érintetlenül. A kormány eredeti elképzelései szerint a felsőoktatásban az oktatói létszámot úgy kellett alakítani, hogy „a hallgató-oktató arány nemzetközi szinten kialakult mértéktől való eltérése az érintett intézményeknél első ütemben 30–50%-kal mérséklődjék”⁵. E cél megvalósítása érdekében a kormány egy későbbi keltezésű határozatában utasította a művelődési minisztert, hogy „az átlagos hallgató-oktató arány javítása céljából a teljes munkaidőre számított oktatói létszámot átlagosan 15%-kal csökkentse”⁶. Noha e rendelkezéseket az Alkotmánybíróság az egyetemi autonómiát sértő jellegük miatt alkotmányellenesnek találta⁷ és megsemmisítette, a tárgyévi Pótköltségvetési törvény⁸ olyan mértékű forráselvonással sújtotta a felsőoktatási intézményeket, amely pontosan a kormányhatározatban előírt mértékű létszámcsökkentéssel volt csak korrigálható. Ez utóbbi intézkedés hatására a kezdetben még némi ellenállást tanúsító felsőoktatási intézmények⁹ több mint tízezer dolgozójukat – az összes felsőoktatásban dolgozó ember mintegy egyötödét – bocsátották el. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy az egyetemi vezetők többsége tisztában volt azzal: az általuk kényszerűségből meghozott felmentések jogalapja vitatható lesz. Az egyetemeken nem létezett (és tudomásunk szerint mind a mai napig nem létezik) olyan oktatói minősítési rendszer, amelynek alapján el lehetett volna dönteni, hogy kik azok, akiknek a munkájára a továbbiakban nincs szükség. Ebben a mind morálisan, mind jogilag kifogásolható helyzetben a felmentő határozatok alkotói közül többen azzal áltatták magukat, hogy törvényszegő magatartásuk csupán a kormányzat törvénysértő intézkedéseinek következménye, és a munkaügyi bíróságok úgyis visszahelyezik állásukba jogtalanul elbocsátott kollégáikat. Miközben a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvény¹⁰ 30. § (2) bekezdése alapján „az indoklásból a felmentés okának világosan ki kell tűnnie, és a munkáltatónak kell bizonyítania, hogy a felmentés oka valós és okszerű”, a felmentéseket többnyire a 30. § (1)

5 1023/1995. (III. 22.) Korm. határozat 3.1.6. a) pontja

6 2143/1995. (V. 19.) Korm. határozat 1. a) pontja

7 40/1995. (VI. 15.) AB

8 1995: LXVII. tv.

9 A kormányhatározatok alkotmányellenességének megállapítását – többek között – a Magyar Rectori Konferencia kezdeményezte.

10 1992: XXXIII. tv.

bekezdésre alapozták,¹¹ és azokat kizárólag a Pótköltségvetési törvény felsőoktatási intézményeket érintő rendelkezéseivel indokolták. Megállapítható tehát, hogy az egyetemek a kormányzat kérlelhetetlenségét érzékelve gyenge ellenállási kísérletek után kezüket mosva és a jogsértés ódiúját is vállalva jobbnak látták végrehajtani a stabilizációs csomag rájuk eső részét. A bármiféle jogalap nélkül elbocsátottak ezek után már csak abban bízhattak, hogy a munkaügyi bíróságok az ő esetükben is betartják a munkaviszonyukat szabályozó, a Magyar Köztársaság területén eladdig kötelező érvényű rendelkezéseket. Néhány per anyagának ismeretében azonban sajnos meg kell állapítanunk, hogy e nem túl bonyolult ügyekben nem mindegyik bíróság felelt meg a vele szemben támasztott – nem túl magas – követelményeknek.

A felmentések indoklása: bizonytalanságok az okság jogi fogalma körül

Az előzőekből láthatjuk: a munkáltatónak a felmentés *okát* világosan meg kell fogalmaznia és bizonyítania kell, hogy az általa adott indok valós és okszerű. A probléma lényege tehát az, hogy a Pótköltségvetési törvény felsőoktatási intézményeket érintő rendelkezései önmagukban okát adják-e egy közalkalmazott felmentésének és egy olyan felmentési irat, amely kizárólag a Pótköltségvetési törvényre hivatkozik, egyúttal bizonyítja-e azt, hogy a fent említett pótköltségvetési rendelkezések ténylegesen kimerítik-e az oksággal szemben támasztott kritériumokat. A kérdés megválaszolásához tisztázni kell, hogy (1) mi az okság, (2) mi a bizonyítás, (3) létezik-e „jogi” okság és mi az. (Szeretnénk hangsúlyozni, hogy az első két kérdés igen régóta foglalkoztatja az emberiséget, és már Arisztotelésznek is igen részletes okságelmélete volt. Így hát a jogtudomány nem kényszerül arra, hogy szűzföldeken törjön barázdát.)

Az okság¹² két vagy több esemény közötti kapcsolat. Az események közötti objektív relációk osztályába tartozik, ami azt jelenti, hogy az egyes személyek vagy társadalmi csoportok akaratától független a létezése vagy nem létezése. Két múltbeli esemény között tehát nem hozhatunk létre utólag oksági kapcsolatot: mi csak felismerhetjük az oksági kapcsolat létét, de azt az akaratunkkal nem befolyásolhatjuk. Ebből következik, hogy egy esemény nem lesz egy másik esemény oka pusztán azért, mert valaki annak deklarálja.

Egy oksági relációban álló A és B esemény mindegyike több feltételt tartalmazhat, pl. az eső létrejöttéhez több feltétel együttes fennállása szükséges. Ekkor azonban csak az egész feltételrendszert tekintjük a B esemény okának, és nem tekintjük oknak az ezen feltételrendszer egy vagy több elemét. Ezeket az elemeket az okozati esemény előidőzésében szerepet játszó

¹¹ Eszerint a munkáltatónak jogában áll a közalkalmazotti jogviszony megszüntetése, ha „az Országgyűlés, a Kormány, a miniszter vagy az önkormányzati képviselőtestület munkáltatót érintő döntése következtében a közalkalmazott további foglalkoztatására nincs lehetőség”.

¹² Az alábbiakban a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai Kutatóintézetének Logikai Osztálya, illetve az ELTE Bölcsészettudományi Kar Logikai Tanszéke által készített szakvéleményeket foglaljuk össze röviden.

tényezőknek hívjuk, pl. az esőt megelőző felhősödés csak egy tényezője, de nem oka az esőnek. Az oksági kapcsolat fontos jellemzője az egymásra következés. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az A esemény oka lesz a B eseménynek pusztán azért, mert az A eseményt a B esemény követte. Például ha délután négy órakor esett az eső és utána kisütött a nap, az eső még nem oka a napsütésnek.

Az oksági kapcsolatban egy speciális momentumnak, az ún. állandó egymásra következésnek kell érvényesülnie. Ez azt jelenti, hogy ha az A esemény oka a B eseménynek, akkor azonos feltételek fennállása esetén az A eseményt mindig követi a B esemény. Ez a „mindig egymásra következés” vagy „állandó összekapcsolás” az egyik legfontosabb kritériuma az oksági kapcsolat meglétének. Az állandó összekapcsolás azonban még nem oksági kapcsolat. Ahhoz, hogy az A esemény oka legyen a B eseménynek, az A eseményt mindig követnie kell a B eseménynek. Ez a szükségszerű összekapcsolás azt jelenti, hogy vagy egy tudományos törvény kapcsolja össze a két eseményt, amely garantálja, hogy az A eseményt követi a B esemény, vagy ha ilyen törvény nincs, akkor a B eseményt leíró kijelentés (kijelentések) logikailag levezethető(ek) az A eseményt leíró kijelentésekből.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy jóllehet a Pótköltségvetési törvény valóban egy tényezője a felmentésnek, egy intézménytől való pénzelvonás azonban nem oka egy oktató közalkalmazotti munkaviszonya megszüntetésének. Ugyanis ha a pénzelvonás oka lenne a felmentésnek, akkor minden olyan esetben, ha egy intézménytől pénzt vonnak el, éppen ugyanazon oktatókat kellene felmenteni. A pénzelvonás eseményét mindig követnie kellene az oktatók felmentése eseményének. Ezen gondolatmenet illusztrálására tekintsük meg a következő példát:

Ha a parlament úgy határozná, hogy Magyarországon megszünteti a mérnökképzést, akkor ezt a határozatot követné a mérnökképzésben részt vevő oktatók munkahelyének megszűnése és így ezen oktatók felmentése. Tehát a parlament döntése ez esetben oka az adott oktatók felmentésének, hiszen bármikor is hozzon a parlament egy ilyen döntést, mindig felmentenék a mérnökképzésben részt vevő oktatókat. Ugyanezen konstans konjunkció azonban nyilván nem érvényesül a pénzelvonás említett esetében.

Természetesen elképzelhető, hogy az okság jogi értelme más, mint ahogyan azt a filozófia definiálja, és eltér az okság szó általánosan elfogadott használatától. Számtalan példát látunk arra, hogy egy tudomány más jelentést ad közhasznú szavaknak. Például a „csoport”, „test”, „gyűrű” szavaknak egészen más a jelentése a matematikában, mint a hétköznapi nyelvhasználatban. A jognak, illetve a társadalomtudományoknak is megvannak a maguk speciális oksági összefüggései. Ez azonban önmagában még nem jelenti azt, hogy az okság szót a jog a fent tárgyalt jelentéstől eltérően kívánná használni. Kártérítési és büntetőperekben az oksági kapcsolat meglétéhez a fenti kritériumok fennállását követelik meg a bíróságok. Amikor büntetőperekben a vádlott bűnösségét vagy bűnösségének mértékét mérlegelik, akkor az okozatot kiváltó tényezőket súlyozzák, és attól függően, hogy a vádlott tette mennyit ölel fel e tényezők közül, illetve milyen súllyal bír az okozati esemény előidézésében, szabják ki a büntetést. Még ez sem zárja ki persze azt,

hogy a jog kétféle okságfogalommal dolgozzon, és mást jelentsen az okság szó, amikor pl. egy törvénytelenül elbocsátott közalkalmazott kártérítési igényét mérlegeli a bíróság, és mást akkor, amikor a politikai hatalom óhajának eleget téve mentenek fel több ezer közalkalmazottat. Amennyiben a bíróságok az okság szót az általános nyelvhasználattól, a filozófia által precízen definiált jelentéstől és még a saját, a bíróságok által használt jelentéstől is eltérően kívánják használni, akkor viszont a következő kérdéseket mindenképpen meg kellene valahogyan válaszolni:

- (1) Mi ez az eltérő jelentés?
- (2) Ki és mikor definiálta ezt?
- (3) A jogkereső közönség honnan ismerheti ezt meg?

Úgy véljük, hogy e kritériumok teljesítésének hiányában semmi sem indokolja, hogy az okság fogalmának az általánostól eltérő jelentést tulajdonítsunk. Állításunkat számos ítélet támasztja alá,¹³ amelyekben az eljáró bírák megállapították, hogy a felmentés indokolásához nem elégséges a költségvetési támogatás csökkentésére való hivatkozás, egy ilyen indokolásból ugyanis nem derül ki egyértelműen a felmentés oka. A felsőoktatási létszámleépítéseket követően mégis kialakulóban volt egy olyan – szerintünk helytelen és a jogállami alapelveket is sértő – joggyakorlat, amely a felmentési indoknak csupán a valós voltát vizsgálta, és figyelmen kívül hagyta az indoklás okszerűségének a vizsgálatát. Ezt támasztja alá az Alkotmánybíróság egyik határozatának megállapítása is, amely szerint: „... az állandó és egyéges jogalkalmazási gyakorlat, az »élő jog« szerint a munkáltató a Kjt. 30. § (1) bekezdés b) pontján alapuló felmentés eseteiben a Kjt. 30. § (2) bekezdése alapján nem köteles személyre szóló indoklást adni, a bíróság csak a felmentés alapjául felhozott tény valóságát (átszervezés, költségvetési támogatás csökkentése) vizsgálhatja, azt azonban már nem, hogy az alkalmazó miért éppen az érintett közalkalmazott tekintetében állapította meg, hogy további foglalkoztatásra nincs lehetőség”¹⁴. Bár az Alkotmánybíróság megállapítása nem teljesen pontos, hiszen a fentebb felsorolt bírósági ítéletek mind megállapították az indokolások okszerűtlenségét, az Alkotmánybíróság azonban helyesen állt ki a fenti bírósági ítéletektől eltérő tendenciájú joggyakorlat mellett. Mellesleg ez az alkotmánybírósági határozat is mutatja, hogy még ennek a testületnek sincs tudomása valami speciális, a közalkalmazottak felmentésekor érvényesülő okságról. Hiszen azt állapítja meg, hogy az élő jogban nem vizsgálják a felmentés okszerűségét, és nem azt, hogy nem vizsgálják a felmentések indoklásának „filozófiai” okszerűségét.

Ehhez kapcsolódóan hadd emlékeztessünk arra, hogy a Nyíregyházi Munkaügyi Bíróság 3. M. 688/1996/19. számú ítéletében a felperes kártérítési igényét elutasította, ugyanis nem nyert bizonyítást, hogy a kár a munkaviszony megszüntetése folytán következett be. Az ítélet indoklása egyértelművé teszi, hogy a felperesnek nem az általános nyelvhasználatban ismert oko-

¹³ Bács-Kiskun Megyei Bíróság 3. Mf. 20855/1996/2. számú, Kecskeméti Munkaügyi Bíróság 2. M. 528/1995/7. számú, Csongrád Megyei Bíróság 2. Mf. 20. 747/1996/3. számú, Nyíregyházi Munkaügyi Bíróság 6. M. 781/1995/9. számú, Fővárosi Munkaügyi Bíróság 27. M. 1242/1996/4. számú határozatai

¹⁴ 826/B/1996/3 AB

zatosságtól eltérő okozati összefüggés meglétét kellett volna bizonyítania. A polgári jogi kártérítés szabályai szerint okozati összefüggésnek kell lennie a jogellenes károkozás és a bekövetkezett kár között. Utalnánk ezzel kapcsolatban az 355/1993. BH-ban megjelent legfelsőbb bírósági döntésre is, amely a kártérítési igény elutasítását az általánosan elfogadott okozati összefüggés meglétének hiányával indokolta.

A közalkalmazottak jogállásáról szóló törvény is egyértelműen fogalmaz: „Az indoklásból a felmentés *okának* világosan ki kell tűnnie.” A Legfelsőbb Bíróság MK. 95. állásfoglalása szintén egyértelműen leszögezi: „bíróság abban az esetben is megállapítja a munkaviszony megszüntetésének jogellenességét, ha a munkáltató felmondásának indoka megfelel a valóságnak, de nem okszerű.” (MK. 95. I/a.) Ugyanebben a pontban ezt meg is erősítik: „A felmondási oknak azonban valósága mellett egyszersmind okszerűnek is kell lennie, a tényeknek megfelelő felmondási indok okszerűségéből lehet megállapítani azt, hogy a munkavállaló munkájára a munkáltatónál a felhozott indok következtében valóban nincs szükség: az okszerűség teszi megalapozottá azt a munkáltatói nyilatkozatot, amelynek célja a munkaviszony megszüntetése.” Az állásfoglalás tehát nyilvánvalóvá teszi, hogy a Legfelsőbb Bíróság a felmentésekkor az okszerűséget az indoklás valós volta mellett a legdöntőbb, leglényegesebb feltételnek tekinti. Ezt támasztják alá egyébként az állásfoglalás további megállapításai is. Például „A törvény értelmében a felmondási indoknak nemcsak valósnak, hanem okszerűnek is kell lennie. A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint a felmondást nem bármely, hanem csak olyan tényekkel (körülményekkel) lehet elfogadhatóan indokolni, amelyekből kitűnik, hogy a munkavállaló munkájára miért nincs szükség.”

Láthatjuk tehát, hogy mind a Közalkalmazotti törvény, mind a Munka törvénykönyve, mind a legfelsőbb bírósági állásfoglalások szigorúan megkövetelik a felmentés indokának okszerűségét. Jelen esetben is könnyen belátható, hogy a felmentés indoka, azaz a Pótköltségvetési törvényre való hivatkozás nem oka egy közalkalmazott felmentésének. Érdekes, hogy mégis voltak elsőfokú bíróságok, amelyek törvényesnek fogadták el a felmentéseket. Ezek az ítéletek annál is inkább meglepőek, mert a Közalkalmazotti törvény szerint a munkáltatónak kell bizonyítania, hogy az általa adott felmentési indok oka a felmentésnek.

Az elfelejtett törvények

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Mfv. I.10. 803/1996/3. számú ítéletében a következőket olvashatjuk (5. oldal): „Ha a közalkalmazotti munkáltató a felmentést a Kjt. 30. § első bekezdésének b) pontjára alapítja, vita esetén a létszámcsökkentés tényén túl annak a felsőbb döntésből eredő, ezzel összefüggő voltát is vizsgálni illetve bizonyítani kell. Az adott esetben a felperes munkahelyét érintő bérelvonás megállapításán túl (elsőfokú ítélet 4. oldal utolsó előtti bekezdés) az eljáró bíróságok azt nem vizsgálták, hogy a felperes közalkalmazotti jogviszonyának megszüntetése az adott bérelvonás mértékének figyelembevételével, annak keretein belül, tehát a felsőbb dön-

téssel összefüggően történt-e. Ha ugyanis ez megállapítható, a felsőbb döntéssel összefüggő létszámcsökkentés keretén belül az érintett közalkalmazott kiválasztása – a jogszabályoknak és a rendeltetésszerű joggyakorlásnak megfelelően – már a munkáltató jogkörébe tartozik. Minthogy az előbbiek tekintetében a tényállás nem tisztázott, a felmentési indok valós, de okszerűtlen voltát megalapozatlanul állapította meg a Munkaügyi Bíróság, így az azt helyben hagyó részében a jogerős ítélet is megalapozatlan.”

Mint látjuk, a Legfelsőbb Bíróság határozata annak vizsgálatát kéri számon az első és másodfokú bíróságoktól, hogy az adott bérelvonás felsőbb döntéssel összefüggően történt-e. Nem egészen világos, milyen felsőbb döntésre utal a Legfelsőbb Bíróság. Jól ismert ugyanis, hogy az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította azt az 1995-ös kormányhatározatot, amely létszámleépítést rendelt el a felsőoktatásban. Az Alkotmánybíróság e határozatában rámutatott arra, hogy a felsőoktatással kapcsolatos állami hatásköröket a Fot. 69–75. paragrafusai tételesen meghatározzák. Sem ezek között, sem más törvényben vagy törvényi felhatalmazás alapján kibocsátott jogszabályban nem található olyan rendelkezés, amely akár az oktatói létszám, akár az oktató–hallgató arány megállapítását kivonná a felsőoktatási intézmények döntési hatásköréből. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a vizsgált kormányhatározatok ellentétesek a jogalkotásról szóló törvény 46. § (1) bekezdésével, mert az adott rendelkezések tekintetében nem a kormány által irányított szervek számára állapítanak meg feladatokat, s ellentétesek a Fot.-nak a felsőoktatási intézmények autonómiájára vonatkozó rendelkezéseivel, mert azok autonóm döntési hatáskörét törvényi alap nélkül elvonják.

Az 1995. évi Pótköltségvetési törvény így nem rendelkezett és nem is rendelkezhetett a felsőoktatási intézmények létszámcsökkentéséről. A törvény a költségvetési előirányzatokat módosította, de nem rendelkezett a pénzelvonás végrehajtásának módjáról. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy voltak olyan felsőoktatási intézmények, amelyek 25 százalékos bértömegcsökkentést hajtottak végre úgy, hogy egyetlen közalkalmazottat sem bocsátottak el. (Ebből melleleg következik, hogy tapasztalati tényekkel is cáfolható az az állítás, miszerint a Pótköltségvetési törvény oka egy közalkalmazott felmentésének. Ugyanis az okság definíciójából következik, hogy ha a pénzelvonás önmagában oka lenne a felmentésnek, akkor minden olyan esetben, amikor egy intézménytől pénzt vonnak el, közalkalmazottakat kellene elbocsátani, márpedig a fent említett intézmények példája mutatja, hogy ez nincs így.) A „felsőbb döntésre” visszatérve, láthatjuk, hogy ilyen döntés nemcsak hogy nem volt, de az Alkotmánybíróság határozata ennek még a lehetőségét is kizárta.

Megjegyezzük még, hogy semmiképpen sem a bíróságok feladata, hogy az okszerűséget bizonyítsák. A Kjt. rendelkezése egyértelmű: ez a bizonyítási feladat nyilvánvalóan az intézményekre hárul. Ha az intézmény nem végzi el ezt a bizonyítást, miért kellene a bíróságnak külön vizsgálatot folytatnia, hogy vajon az adott bérelvonás a felsőbb döntéssel összefüggésben történt-e? Nem a munkáltatóra hárulna ennek bizonyítása? Vajon miért nem merül fel ugyanez a kérdés az állampolgárok számára a munkáltatójukkal szembeni kárté-

rítési pereiben? Nem sikerült fellelnünk egyetlen olyan legfelsőbb bírósági határozatot sem, amely elmarasztalt volna egy bíróságot, amiért az az állampolgár helyett nem végezte el annak vizsgálatát, hogy esetleges egészségkárosodása a törvénytelen felmentés következménye-e vagy sem. Az emberben óhatatlanul felmerül a kérdés: hogy az alkotmánybírósági határozat és a Pótköltségvetési törvény pontos szövege 1997-re vajon miért hullott ki a bíróságok emlékezetéből?

Hasonló kérdés fogalmazódhat meg bennünk az ítéletben szereplő alábbi mondattal kapcsolatban is: „... a felsőbb döntéssel összefüggő létszámcsökkentés keretén belül az érintett közalkalmazott kiválasztása – a jogszabályoknak és a rendeltetésszerű joggyakorlásnak megfelelően – már a munkáltató jogkörébe tartozik”. Hadd hívjuk fel a figyelmet a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló törvény rendelkezéseire, melyek között ez is olvasható: „A létszámleépítés végrehajtásában a munkaadónál a munkavállaló képviselőit is magába foglaló bizottságot kell létrehozni, amely meghatározza a létszámleépítés végrehajtásának elveit, valamint annak időbeni ütemezését.” A rendelkezés megszegését a bíróságok 1994-ig úgy szankcionálták, hogy hatályon kívül helyezték azokat a felmentéseket, amelyek során nem hoztak létre ilyen bizottságot. A Fővárosi Munkaügyi Bíróság 3. M. 954/1994/4. számú ítéletében azért semmisített meg egy felmondást, mert a létszámleépítési bizottság nem időben ült össze. Nehezen képzelhető el olyan rendelkezés, amely ennél nyilvánvalóbban fogalmazná meg, hogy a munkáltatónak semmilyen körülmények között sincs teljes szabadsága az elbocsátandó közalkalmazottak kiválasztásában. Ez a törvény is lehetetlenné teszi, hogy a munkáltató kizárólag a pénzhiánnyal indokolhassa az esetleges felmentéseket. Hiszen a felmentéseknek a létszámleépítési bizottság szempontjaival összhangban kell lenniük, és ennek a bizottságnak nemcsak a munkáltató, hanem a munkavállaló képviselőit is magában kell foglalnia. Noha e rendelkezések 1997 júliusáig érvényben voltak, s a bíróságok még 1994-ben is szigorúan szankcionálták megsértésüket, az 1995-ös létszámleépítéssel követően ezeket az előírásokat mégis elnyelte a feledés sötét óceánja!

Elemi logikai hibák

A 27. M. 2743/1995. számú fővárosi munkaügyi bírósági ítéletben a következőket találjuk: Az ítélet az 5. oldalon az MK. 95. számú állásfoglalásra hivatkozva azt állítja, hogy az átszervezés címén történt felmondással kapcsolatban a munkaügyi jogvitában nem lehet vizsgálni, hogy a munkáltató miért az érintett munkavállaló munkaviszonyát mondta fel és miért nem valamely azonos munkakört betöltő munkatársának jogviszonyát szüntette meg. Elismeri, hogy a perbeli esetben nem átszervezés címén történt a felmentés. Azonban azt állítja: „a felperes munkakörét képező tevékenység változatlanul maradt, amelyet a felmentést követően átszervezéssel másfajta munkamegosztással tud az alperes a továbbiakban ellátni”. Az ítélet szerint ezért nincs szükség a felmentés részletesebb indoklására. (A felmentés indokaként kizárólag az 1995-ös Pótköltségvetési törvényre hivatkozott.)

Ez az érvelés logikailag hibás és abszurd is. Az ok-okozati viszony ugyanis éppen fordított irányban érvényesül, mint ahogyan azt a bíróság feltételezi. Az MK. 95. számú állásfoglalás ugyanis olyan felmentésekről tesz említést, amelyek átszervezés következtében valósultak meg, azaz átszervezés az oka a felmentéseknek. Jelen esetben viszont a vélt átszervezés a felmentés következtében jött létre, azaz a felmentés az oka az átszervezésnek. Tehát nem lehet hivatkozni az átszervezésre, mint felmentési okra.

Az érvelés abszurditását a következő példán kívánjuk bemutatni. E logika alapján, ha a munkáltató felment egy munkavállalót arra való hivatkozással, hogy 1996. július 16-án délután négy órakor Budapesten 20 °C volt, akkor a Munkaügyi Bíróság ezt az indoklást elfogadja, hiszen a munkáltató nem rendelkezett a munkavállaló munkakörének megszüntetéséről, tehát a felmentést követően átszervezéssel oldja meg a munkakörhöz tartozó munkafolyamatok végrehajtását. Így a levegő hőmérséklete vagy bármely más tetszőleges körülmény elégséges indok egy munkavállaló felmentéséhez.

Tévesen értelmezi továbbá az ítélet az MK. 95. számú állásfoglalásának azon részét is, amely leszögezi, hogy nem szükséges a felmondási ok részletes leírása, hanem a körülményekhez képest elegendő az ok összefoglaló megjelölése. Az MK. ezen bekezdéséből ugyanis nem az következik, hogy ha a felmentési indokot a munkáltató tömören fogalmazza meg, akkor az a felmentés okává válik. Éppen ellenkezőleg: az MK. 95. azt állítja, hogy ha az indok oka a felmentésnek, akkor elég azt tömören megfogalmazni. Az azonban, hogy a munkáltató által megjelölt indok oka-e a felmentésnek, teljesen független az indoklás hosszától. Egy néhány szóban adott indoklás éppen úgy lehet okszerű, mint egy 15 oldalon keresztül részletezett indoklás, hiszen az ok-okozati kapcsolat megléte vagy meg nem léte független az ezen kapcsolatot leíró szöveg terjedelmétől.

Összegzés

Történetünk egyszerre szól a jogászai (bírói) hivatás önértelmezésének problémáiról, valamint a bíróságoknak a jogállami értékek megszilárdításában játszott szerepéről és a megóvásukkal kapcsolatos felelősségről. Az itt ismertetett ítélkezési kacsaringók – előfordulásuk gyakoriságától függetlenül – mindkét szempontból megengedhetetlenek. A hatalmi ágak elválasztása és a jogállami üzemmód nem öncélú dolog: feladata annak megakadályozása, hogy egy esetleg gátlástalanul fellépő hatalmi központ az egész társadalomra rákényszerítse az akaratát. A függetlenség biztosítja azt, hogy a bíróságok a jog uralmának vethessék alá az államhatalmi szervek működését, s ez garantálja, hogy az írott jog rendelkezéseinek alkalmazására még a társadalom legkiszolgáltatottabb tagjai is bizton számíthassanak. Az elkülönült jogi nyelvezet és a jog alkalmazóinak sajátos gondolkodásmódja éppen ezt, a jogbiztonság fogalmával rokonítható kiszámíthatóságot szolgálja. Ezért a nyelvhasználat és az ún. jogászai gondolkodás legfeljebb precizitásában, fogalmi tisztaságában térhet el a mindennapitól. A jogállami működés megcsúfolása

az, ha e kifejezéseket az amúgy egyértelmű jogi rendelkezéseket tetszőlegesen átértelmező ítélkezési gyakorlat igazolására használják.

A diktatúrák által elkövetett jogsértések mocskából kikecmergőben frissen függetlenné vált bíróságok ítélkezési gyakorlatának elbizonytalanodása azonban valami másról, valami súlyosabbról is szólhat. A jogerőssé vált ítéletek javarészt ugyan helyreállították az eredeti állapotot, a jövőre nézve mégis meglehetősen baljóslatú dolog az, ha a kormányzat jogsértő céljainak kivi-telezésére irányuló kellő elszántságát érzékelve a bíróságok jogon túli szempontokat is mérlegelni kezdenek. Márpedig esetünkben valószínűleg ez történt – hiszen különben ugyan mi magyarázná, hogy a korábbi ítélkezési gyakorlat a visszájára fordult? Ezt csak a célszerűségi szempontok előtérbe kerülése, a központi költségvetés megkímélésére való törekvés indokolhatta. Mi egyéb magyarázhatta, hogy néhány bíróságon ezekben az ügyekben az egyik pillanatról a másikra eltekintettek a hatályos jogszabályok alkalmazásától, és a költségvetési intézmények érdekeit még az elemi logikai szabályok felrúgása árán is biztosították. Ha pedig ez így van, az arra utaló jel, hogy a bíróságok függetlensége (tekintélytiszteletből, a költségvetésre való ráutaltság miatt, esetleg más okok miatt) mindmáig meglehetősen formális és törékeny, s csak addig tart, amíg nincs kitéve komolyabb próbáknak. Talán az itt leírtakat is érdemes fontolóra venni akkor, ha e szerveket a jogállam szilárd bástyáiként szeretnénk látni.

Epilógus

A jogerőssé vált ítéletek ismeretében akár elégedetten hátradőlhetnénk, és azt gondolhatnánk, hogy a jogállam végül mégiscsak győzedelmeskedett. Azoknak az oktatóknak a zömét, akik vállalták a jogi procedúrákkal járó megpróbáltatásokat és mindvégig kitartottak igazuk mellett, a Közalkalmazottak jogállásáról szóló törvény 34. § (1) bekezdése alapján visszahelyezték állásukba. Kétségeink azért maradhatnak, hiszen voltak olyan oktatók, akik kilátástalannak ítélve a küzdelmet nem éltek jogorvoslati lehetőségeikkel, és így belenyugodtak a jogsértő helyzetbe. Bizonyos esetekben az állásukba visszahelyezett oktatóknak újból felmondtak, és ezt a bíróság ekkor már jóváhagyta. Bizonytalanságérzetünket növelheti, hogy a korábbi értelmezési zavarok után továbbra sem tudjuk, vajon létezik-e ma valamiféle egységes álláspont a felmentések indokolásával kapcsolatban.

Demokratikus jogállamunk működtetésének újabb furcsa példáját adja az, ahogyan a kormányzat a jogszabályoknak érvényt szerző ítéletekre reagált. Az országgyűlés az 1996: XXVII. törvény 11. §-ával módosította a Munka törvénykönyvének, valamint a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvénynek a jogszerűtlen felmondás következményeit szabályozó rendelkezéseit.¹⁵ A korábbi szabályok szerint ilyenkor a munkavállalót minden esetben az eredeti munkakörébe kellett visszahelyezni. A módosítás értelmében ha a bíróság megállapítja, hogy a munkáltató a közalkalmazott munkaviszonyát

¹⁵ 1992: XXII. Tv. 100. § (1); 1992: XXXIII. 34. § (1).

jogellenesen szüntette meg, akkor a munkáltató kérelmére a bíróság köteles mellőzni a közalkalmazott eredeti munkakörbe való visszahelyezését, ha a munkáltató a közalkalmazottnak a felmentés esetére járó végkielégítés kifizetésének megfelelő összeget megfizeti.¹⁶ E rendelkezés más szavakkal felhívás keringőre: a munkáltató ezután azt és akkor rúghatna ki, akit és amikor csak akar, a törvényesség látszatának megóvása ezután már csupán pénz kérdése.

Arról, hogy a jogba és annak államába vetett bizalmunk ne rendüljön meg végképp és teljesen, újfent csak az Alkotmánybíróság gondoskodott, amely közel két év elteltével e rendelkezéseket alkotmányellenessé nyilvánította és azokat jövőbeli (1999. február 28-i) hatállyal megsemmisítette.¹⁷

16 1991: XXII. Tv. 100. § (2), 1991: XXXIII. 34. § (2). E szabály alkalmazását a törvény korlátozza: nem alkalmazható ez a rendelkezés, ha a felmondás, a munkaviszony megszüntetése, a rendeltetészerű joggyakorlás követelményébe, a hátrányos megkülönböztetés tilalmába, illetve felmondási, felmentési tilalomba ütközik.

17 4/1998. (III. 1.) AB. Az indoklás szerint a vitatott rendelkezések sértik a felek perbeli rendelkezési jogát és így az emberi méltósághoz való jogot, és ellentétesek a jogállamiság alkotmányos tételével is. A törvénymódosítást Sólyom és Zlinszky alkotmánybírók nem tartották alkotmányellenesnek.